

VILT XƏSTƏLİYİNİN PAMBIQ SORTLARININ TƏSƏRRÜFAT ƏLAMƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ

Z.B. MƏMMƏDOVA
AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutu

Xam pambiq istehsalının artırılması və onun lif keyfiyyətinin yüksəldilməsi pambığın becərilməsində yeni texnoloji üsulların işlənilib hazırlanması ilə yanaşı daha məhsuldar, tez yetişən, xəstəlik və ziyanvericilərə davamlı, yüksək lif çıxımına malik və lif keyfiyyətinə görə toxumçuluq sənayesinin tələbatına uyğun intensiv tipli sortlarla əvəz olunmasını tələb edir.

Pambiq bitkisi dünyada yayılmış növ, forma, sort və sort müxtəlifliklərinə görə çox böyük genetik ehtiyatlara və imkanlara malikdir. Məlumdur ki, təbiətdə mütəmadi gedən təkamül və mutasiyalar nəticəsində vilt göbələyi bitkilərə uyğunlaşır, ancaq bununla yanaşı populyasiya və sortlar daxilində müəyyən qədər ayrılımlar differensiasya da gedir ki, bu da bəzi fərdlərin vilt xəstəliyinə davamlı, başqalarının isə həssas olmasına səbəb olur.

Bununla əlaqədar olaraq bu bitkinin müxtəlif növ, forma və sortlarında ekoloji, bioloji və təsərrüfat əhəmiyyətli əlamət və xüsusiyyətlərinin, o cümlədən xəstəliklərə davamlılığının öyrənilməsi vacib məsələlərdən biridir.

Tədqiqat materialı kimi yerli Azərbaycan və 9 ölkədən introduksiya olunmuş 110, o cümlədən 84 *G.hirsutum*L. və *G. Barbadosense*L. növlərinə mənsub sort adı və vilt xəstəliyinin törədici *verticillium dahliae* kleban göbələyi ilə sirayətləndirilmiş fonlarda səpilib onların bəzi biomorfoloji, təsərrüfat və vilt xəstəliyinə tutulma dərəcəsi öyrənilmişdir.

Laboratoriya müayinələri aparmaq məqsədilə hər iki növə aid sortlar üzrə hər iki fonda 15-20 qozadan, vilt fonunda isə əlavə olaraq sağlam və xəstə bitkilərdən

5- 6 qozadan ibarət nümunə yığımları aparılmış və bu nümunələrdə bir qozanın və bir bitkidən xam pambiq kütləsi, lifin uzunluğu və lif çıxımı, min toxumun çəkisi, bəzi sortlarda isə eyni zamanda lifin texnoloji göstəriciləri (lifin uzunluğu, zərifliyi, möhkəmliyi, nisbi üzülmə yükü) müəyyən edilmişdir.

Verticillium dahliae Kleban göbələyi təbii və ya süni sirayət edilmiş əkin sahələrində xam pambiq məhsulunun azalması ilə yanaşı onun bir çox təsərrüfat göstəricilərinin və lif keyfiyyətinin müəyyən qədər pisləşməsi

məlumdur. Ancaq göbələyin bu mənfi təsiri növlərdən, sortlardan və onların mənşəyindən asılı olaraq kəskin fərqlənirlər.

Təcrübə sahəsində bir qozanın kütləsi, sortlardan və onların mənşəyindən asılı olaraq *G.hirsutum* L. növünə mənsub sortlarda adi fonda 4,8-6,7qr., vilt fonunda isə 4,1-6,5qr; *G.babadosense* L. növünə aid sortlarda isə müvafiq olaraq 3,0-3,8 qr. və 2,8-3,7 qr. arasında dəyişmişdir (Cədvəl 1).

Adi və vilt fonlarında bir qozadan xam pambiq kütləsinin müqayisəsindən məlum olmuşdur ki, sortlardan və onların mənşəyindən asılı olaraq adi fona nisbətən vilt fonunda bir qozanın kütləsi orta hesabla 0,1-dən 1,0qr.-dək azalmışdır və bu azalma orta lifli sortlarda 0,3-1,0qr., zərif lifli sortlarda isə 0,1-0,2qr arasında olmuşdur.

Cədvəl 1. Mənşəyindən asılı olaraq pambiq sortlarında adi və vilt fonlarında bir qozanın kütləsi (q).

Ölkələr	Sortların variyasiyasına görə orta göstərici		Orta hesabla	
	Adi fon	Vilt fonu	Adi fon	Vilt fonu
<i>G.hirsutum</i> L.				
S-4727 (st)	5,4±0,00	4,4±0,00	5,4	4,4
175-F (st)	5,7±0,00	5,3±0,00	5,7	5,3
Azərbaycan	5,4±0,11	5,0±0,14	4,9-6,2	4,5-5,8
Özbəkistan	5,8±0,12	5,4±0,17	5,2-6,5	4,6-6,3
ABŞ	5,5±0,06	5,0±0,09	5,2-6,0	4,3-5,5
Ukrayna	5,1±0,05	4,6±0,06	4,8-5,4	4,2-4,9
Meksika	5,4±0,06	5,1±0,05	5,2-5,7	4,9-5,2
Hindistan	5,6±0,16	5,1±0,11	5,0-6,2	4,7-5,6
Qırğızıstan	6,0±0,06	5,2±0,06	5,8-6,2	5,1-5,4
Tacikistan	5,7±0,05	5,4±0,05	5,7-6,0	5,2-5,5
<i>G. barbadense</i> L.				
Aşqabat-25 (st)	3,4±0,00	3,4±0,00	3,4	3,4
Türkmenistan	3,3±0,07	3,3±0,05	3,1-3,6	3,1-3,5
Özbəkistan	3,4±0,07	3,4±0,07	3,1-3,6	3,1-3,6
Tacikistan	3,3±0,06	3,3±0,06	3,1-3,6	3,1-3,6
ABŞ	3,3±0,06	3,4±0,06	3,1-3,6	3,1-3,6
Mərakeş	3,3±0,04	3,2±0,05	3,1-3,4	3,0-3,4

Adi fona nisbətən vilt fonunda orta lifli pambiq sortlarında bir qozada xam pambiq kütləsinin azalması ən çox Qırğızıstan – (0,7-0,8qr.); ABŞ – (0,5-0,9qr.); Ukrayna və Tacikistandan – (0,5-0,6qr.) olan sortlarda baş verib. Azərbaycan, Meksika, Hindistan və Özbəkistandan olan sortlarda isə bu azalma nisbətən az, 0,2-0,6 qr. dairəsində olmuşdur.

Qozaların xam pambiq kütləsinin vilt fonunda azalması zərif lifli 9078 –i, 5010 –v,

Pima-S-4 pambıq sortlarında 0,2qr., Termez-7, 9732-i, Todlo-1, Todlo-8, Todlo-21 sortlarında 0,1qr. olduğu müəyyənənmişdir. Əksinə 504-v, Drujba-60, Pima-32, Pima-5-5, Aranre sortlarında qozaların xam pambıq kütləsi 0,1qr. çox, qalan sortlarda isə bu göstərici hər iki fonda eyni olmuşdur.

Bir qozanın kütləsinə görə 1363AzNİXİ-170, 3273, Taşkənt-6, S-2607, Akala-4-42, Qırğıziya-174, k-370015 (5,6-6,3 qr.) sortları daha iri, 1298, 2833, kkl 1543, mooris-33, 1162-4 (4,8-5,5qr) sortları isə daha xırda qozaya malik olduqları aşkar edilmişdir.

Bir bitkdən xam pambıq məhsulu. Mənşəyindən asılı olaraq öyrəndiyimiz orta lifli pambıq sortlarında bir bitkdən xam pambıq məhsulu orta hesabla adi fonda 44,0-62,4qr. Vilt fonunda isə 40,5-60,3 qr. arasında, zərif lifli sortlarda isə bu göstərici müvafiq olaraq 36,0-47,6 qr. və 36,0-47,4qr. çərçivəsində olmuşdur (cədvəl-2).

Xam pambıq məhsulunun adi və vilt fonunda müqayisəsi göstərir ki, sortlardan və onların mənşəyindən asılı olaraq adi fona nisbətən vilt fonunda bir bitkdən xam pambıq məhsulu *G.hirsutum* L. növünə aid sortlarda orta hesabla 1,5-6,5qrş (2,7-12,2%), *G.barbadense* L. növünə mənsub sortlarda isə 0,8-2,7 qr. (1,9-7,0%) arasında azalmışdır. Bu azalma ən çox Meksika – 5,7-6,5qr. (9,8-12,2%); Qırğızıstan – 5,4-5,8 qr. (10,5-11,7%); Tacikistan 4,6-5,1qr. (8,3-10,8%); ABŞ – 4,5-4,7 qr. (7,7–9,7%); Hindistan 3,6-5,4qr. (7,1-8,8%) Ukrayna 3,5 - 4,5qr. (8,0-9,2%) mənşəli orta lifli pambıq sortlarında olduğu müəyyən olunmuşdur. Özbəkistan və Azərbaycan mənşəli sortlarda isə nisbətən az müvafiq olaraq 1,5-1,7qr.

(2,7-3,4%) və 3,3-4,6qr. (5,3-9,1%) arasında olmuşdur.

Cədvəl 2. Adi və vilt fonlarında mənşəyindən asılı olaraq pambıq sortlarında bir koldan xam pambıq məhsulu (q)

Ölkələr	Sortların variyasiyasına görə orta göstərici		Orta hesabla	
	Adi fon	Vilt fonu	Adi fon	Vilt fonu
<i>G.hirsutum</i> L.				
S-4727 (st)	57,4±0,00	47,2±0,00	57,4	47,2
175-F (st)	61,5±0,00	58,1±0,00	61,5	58,1
Azərbaycan	57,9±0,95	54,0±1,07	50,8-62,4	46,2-59,1
Özbəkistan	54,5±1,48	51,4±1,55	44,6-62,0	43,1-60,3
ABŞ	54,2±1,63	49,9±1,50	46,5-61,0	42,0-56,3
Ukrayna	45,9±0,35	42,2±0,26	44,0-49,1	40,5-44,6
Meksika	55,7±0,55	49,8±0,55	53,2-58,2	46,7-52,5
Hindistan	55,1±0,84	50,4±0,45	51,0-58,9	47,4-53,5
Qırğızıstan	49,5±1,53	44,0±1,15	46,1-55,0	40,7-49,2
<i>G. barbadense</i> L.				
Tacikistan	52,5±1,59	47,0±1,53	47,2-55,5	42,1-50,9
Aşqabat-25 (st)	43,6±0,00	43,5±0,00	43,6	43,5
Türkmenistan	43,8±0,89	42,6±0,87	40,4-46,5	38,7-47,0
Özbəkistan	44,2±0,37	44,6±0,25	42,1-46,5	42,1-46,5
Tacikistan	43,4±1,07	43,4±1,45	38,4-47,6	37,6-47,4
ABŞ	42,2±1,12	41,4±1,10	38,7-46,1	36,0-45,7
Mərakeş	39,8±0,28	39,8±0,76	36,0-42,2	36,4-42,6

Zərif lifli sortlarda xam pambıq kütləsinin aşağı düşməsi Türkmənistan, Tacikistan və ABŞ mənşəli sortlarda müvafiq olaraq 1,7 (4,2%), 0,2-0,8 qr. (0,4-1,2%) və 0,4-2,7qr. (0,6-7,0%) olduğu müəyyənənmişdir. Özbəkistandan olan sortlarda hər iki fonda göstəricilər eyni, Mərakeşdən olan sortlarda isə bir koldan xam pambıq məhsulu vilt fonunda adi fona nisbətən 0,4qr. (0,9-1,14) çox olmuşdur.

Bir bitkdən ən yüksək xam pambıq kütləsi *G.hirsutum* L növünə aid AP317, AzNİXİ 170, 3038, Taşkənt-6, 175-F, S-2607 (60,2-62,2qr.) ən aşağı isə H-655-S, 388-VS, İndiya-295, K-371399 sortlarının malik olduğu məlum olmuşdur.

DAĞLIQ ŞİRVANIN AZ YAĞMURLU DƏMYƏ ŞƏRAİTİNDƏ SƏLƏFLƏRDƏN ASILI OLARAQ TORPAQ BECƏRMƏLƏRİNİN MİNİMALLAŞDIRILMASININ VƏ KÖVŞƏN QALIQLARININ PAYIZLIQ BUĞDANIN MƏHSULDARLIĞINA TƏSİRİ

İ.S.ZEYNALOV, aspirant
Azərbaycan ET Əkinçilik İnstitutu

Payızlıq buğda üçün əsas becərmə əməliyyatı, yəni şum aparmadan və bunun sayəsində də əlavə enerji itkisinə, əmək sərfinə, fermer üçün çox qiymətli və vacib olan vaxt itkisinə, əlavə vəsait qoyuluşuna yol vermədən, torpağı əlavə mexaniki təsirə məruz qoymadan onun özünübərpaşını təmin etmək eroziya proses-

lərinin qarşısını almaq, torpağın fiziki-mexaniki xüsusiyyətlərini və bioloci potensialını yaxşılaşdırmaq, atmosfer yağıntılarından qalmış rütubət ehtiyatlarının qismən qorunmasına nail olmaq və bütün bunların fonunda ənənəvi becərmədə olduğu qədər və daha artıq məhsul götürmək müasir əkinçiliyin qarşısında duran əsas məsələ-